

УДК 811.112.2'38

П. О. Дук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕКСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ГУМОРИСТИЧНИХ ВІРШІВ

Розглянуто питання текстемної структури німецькомовних гумористичних віршів, описано специфіку розчленування гумористичного тексту на текстем, визначено семантичні, мовні та інші особливості кожної з текстем, а також роль і форми взаємодії текстем при створенні комічного ефекту.

Рассмотрены вопросы текстемной структуры немецких юмористических стихотворений, описана специфика членения юмористического текста на текстемы, определены семантические, языковые и др. особенности каждой из текстем, а также роль и формы взаимодействия текстем при создании комического эффекта.

The article deals with the problems of a texteme structure of German humorous poems, the specificity of division of humorous texts into textemes is described, semantic, linguistic and other characteristics of the textemes, as well as the role of these textemes in the mechanisms of the creation of comic effect are considered.

Гумористичні вірші є помітним і цілком своєрідним явищем сучасного німецькомовного гумористичного дискурсу, яке до цього часу не піддавалося ґрунтовному лінгвістичному аналізу. На сьогодні ані у вітчизняній, ані в німецькій філології не існує ґрунтовних досліджень гумористичних віршів, які б спиралися на глибокий аналіз теоретичного та текстового матеріалу. Серед небагатьох досліджень, де згадано гумористичні вірші, можна назвати лише роботу Х. Хельмерс, у якій вони принаймні фрагментарно розглядаються поряд із багатьма іншими формами комічної поезії [8].

Відсутність комплексного лінгвостилістичного аналізу цього типу тексту і нерозробленість питання про природу комічного і механізм створення комічного ефекту спеціально в гумористичних віршах зумовлюють необхідність дослідження цього типу тексту, у тому числі його текстемної структури.

У сучасній лінгвістиці термін *текстема* використовується принаймні у двох значеннях. По-перше, під текстемою розуміють текст як теоретичний конструкт, як абстрактну одиницю лінгвосистеми на рівні мови (на відміну від реалізованих конкретних висловлювань у текстах на рівні мовлення) [9; 10], як результат мовного процесу кодування ще до реалізації у формі висловлювання, тобто ще не зартикульовані мовні структури [12].

По-друге, текстемами називають одиниці структури тексту певного рівня. Загально визнаною є думка про те, що елементарною одиницею членування тексту є речення [4; 5; 3]. Але серед лінгвістів не досягнуто єдності щодо одиниць більш високих рівнів членування тексту, паралельно використовуються терміни *текстема*, *надфразова єдність*, *абзац*, *прозова строфа* і тому подібні.

У цій статті ми пропонуємо використовувати термін *текстема* на позначення елементів композиції тексту, що складаються з одного або декількох речень, вира-

жають певний актуальний зміст та характеризуються відповідними формальними мовними ознаками [6; 11; 13].

Основою комічного ефекту німецькомовних гумористичних віршів є пуант – матеріалізована в тесті структура – результат взаємодії провідного алогізму значеннєвого рівня в кінцівці вірша з алогізмами мовного рівня й іншими стилістичними прийомами комічного та засобами експресивності по всьому тексту, яка призводить до раптового ослаблення напруження підготованого очікування і, як наслідок, до комічного ефекту.

Текстемна структура гумористичного вірша є певним відображенням етапів розгортання гумористичного пуанта.

Приблизно 95 % усіх досліджених гумористичних віршів мають тричленну композиційну структуру, для менш ніж 5 % віршів характерна структура, яка тяжіє до двочленності, що обумовлено їх мінімальними розмірами (не більше 4 рядків). Тричленність німецькомовних гумористичних віршів є характеристикою, яка дозволяє відмежувати тип тексту *гумористичний вірш* від найближчих малих форм – поетичної епіграми і шпруха.

Ми виділяємо у гумористичних віршах 3 тексти: 1) експозицію; 2) блок хибного очікування; 3) гумористичну кінцівку.

Одним із типових прикладів вірша з тричленною структурою є наступний текст:

Gleichnis	
<i>Du Käse hier in meiner Hand, du Strumpf an meinen Füßen, ihr beide seid ganz eng verwandt, drum laßt euch einmal grüßen.</i>	} Экспозиція
Du Strumpf, du läufst in meinem Schuh, im rechten und im linken, du Käse läufst auch ab und zu und beide tut ihr stinken.	} Блок хибного очікування
Und wenn ich mir euch beide so betracht am Ende noch, dann stell ich fest, erheitert froh: Ein jeder hat ein Loch !	} Гумористична кінцівка

Volker Henning (<http://www.volker-henning.de/>)

Експозиція цього вірша збігається з його першою строфою і з точки зору синтаксису являє собою складносурядне речення, кожна з двох складових ділиться ще на дві частини. Експозиція містить необхідну вступну інформацію: у ній зазначені об'єкти порівняння (сир і шкарпетка) і проблема, що підлягає обговоренню (їхня начебто близька спорідненість).

Пряма мова, звернена до вищезазначених предметів, привертає увагу до фігури автора. Звернення у вигляді прямої мови оформлені як граматичний паралелізм (перший і другий рядок). У третьому та четвертому рядках констатується факт спорідненості далеких один від одного предметів без будь-якого пояснення цього несподіваного співставлення.

Блок хибного очікування майже у два рази більший експозиції і займає всю другу і більшу частину третьої строфи. Він має переважно описовий характер: у

своїх поверхневих спостереженнях автор наводить ознаки подібності шкарпетки і сиру. У підсумку читачеві представляється статична картина: людина, що спостерігає за сиром у руці і шкарпеткою на нозі.

Одним з головних засобів гумору в тексті є пародія: заголовок вірша відсилає читача до типу тексту *Gleichnis* (Порівняння), розповсюдженого в німецькій поезії XVII–XIX століть.

У другій строфі граматичний паралелізм (у першому і третьому рядку) доповнюється паралелізмом синтактико-семантичним: елементи нібито однієї тематичної групи (*du Strumpf; du Käse*) у початковій позиції речень зі схожою граматичною і синтаксичною структурою дійсно служать порівнянню. Але каламбур, заснований на багатозначності слова *laufen*, розмовна конструкція «*tun* + дієслово» (*beide tut ihr stinken*) говорять про те, що це не поетичне порівняння, заявлене у заголовку, а пародія на нього.

Останні три рядки блоку хибного очікування дозволяють читачу сподіватися, що автор наведе більш серйозний і вагомий аргумент на доказ свого твердження, оскільки попередні є нелогічними.

Однак останній вірш тексту обманює читацьке очікування. Умовисновок виявляється ще більшим софізмом, ніж попередні: за основу порівняння – *tertium comparationis* – двох далеких предметів взяті випадкова діра на шкарпетці і дірка в сирі. Тут має місце зламування схеми читацького очікування на рівні умовисновоків (алогічний висновок). Гумористична кінцівка, що містить алогізм значеннєвого рівня (основу гумористичного пуанта вірша) – сильна кінцева позиція тексту.

Загалом текстеми, тобто структурно-композиційні блоки німецьких гумористичних віршів можна охарактеризувати таким чином:

Експозиція – це перша текстема гумористичного вірша. Розміри експозиції коливаються, залежно від розмірів вірша, від одного рядка до цілої строфи з шести–восьми рядків. У змістовному плані вона є «прелюдією» до другої частини, служить своєрідним вступом до ситуації, про яку піде мова далі.

Експозиція містить мінімум необхідної попередньої інформації: описує просторово-часові обставини (при цьому характерно, що в експозиції більшості віршів локалізується місце дії, і рідше – час), називає діючу особу / діючих осіб, коротко характеризує умови, за яких відбувається дія. Синтаксично вона являє собою, як правило, одне закінчене речення, яке складається з декількох підрядних. Лише у віршах відносно великого розміру експозиція може містити декілька речень. Вступна інформація експозиції є підґрунтям для створення як істинного, так і хибного контексту. Це щось первісно дане, на чому будується схема хибного очікування, але таке, що залишається релевантним і тоді, коли реципієнт ретроспективно відновлює підтекст. Експозиція, як правило, не містить засобів комічного, якщо ж такі є, то лише на мовному рівні. Алогізми значеннєвого рівня для експозиції гумористичних віршів не властиві.

Блок хибного очікування – друга текстема, що слідує за експозицією. За розмірами вона, як правило, більша за експозицію (лише в рідкісних випадках експозиція може бути більшою від інших структурних блоків).

Зазвичай в гумористичних віршах спостерігається простий сюжет з «точковою» фабулою [1], оскільки як у першій, так і в другій текстемі немає повноцінного розвитку дії. Для 60 % текстів характерна відсутність динамічної дії, в основі сюжету – опис якої-небудь статичної ситуації (стану речей, стану персонажу і т. п.) і думка автора з цього приводу, його ставлення до такого стану речей як джерело гумористичної тональності тексту. У 40% віршів ми спостерігаємо яку-небудь одну

дію героя (значно рідше – дві-три) і результат цієї дії. Під дією ми розуміємо в даному випадку не художню дію як «послідовність зображених вчинків («він прийшов», «він сказав») і станів («він подумав», «він зрадив»))» [2, с. 11], а окремих вчинків героя, одиничну дію в прямому значенні слова.

Комунікативним завданням другої текстеми є створення у читача схеми хибного очікування, тобто актуалізація сценарія, який потім виявиться помилковим. На відміну від експозиції, інформація, що міститься в блоці хибного очікування, може трактуватися у два способи: з одного боку, вона явно сприяє розвитку читацького очікування у хибному руслі, з іншого – вона містить індикатори наявності другого змістовного плану, що виходять на перший план тільки після прочитання гумористичної кінцівки.

У блоці хибного очікування вже наявні засоби гумору і сатири лексико-синтаксичного рівня. При первинному прочитанні ці алогізми мовного рівня не сприймаються як такі, їх комічна дія виявляється лише під впливом гумористичної кінцівки і сприяє реалізації пуанта. Наприклад, при застосуванні каламбуру: у блоці хибного очікування актуалізується перше значення слова чи виразу, що відповідає загальній схемі очікування, і лише після прочитання гумористичної кінцівки стає актуальним ще й інше значення, і реципієнт одержує естетичне задоволення від гри слів.

Гумористична кінцівка є третьою текстевою досліджуваних віршів. Зі змістової точки зору вона є несподіваним продовженням блоку хибного очікування. Гумористична кінцівка або суперечить всьому, що сказано вище, або спростовує це: дія розвивається чи закінчується зовсім не так, як передбачав читач, дається неадекватна оцінка, робиться суперечний логіці висновок і т. п. Інформація з гумористичної кінцівки змушує читача змінити первинні рамки чи замінити їх на інші. Таким чином, третя текстема реалізує ефект невідповідності чи контрасту між очікуванням читача і реальною кінцівкою, який є запорукою комічного ефекту.

Гумористична кінцівка – це, як правило, найменша за обсягом текстема вірша, що зумовлено специфікою механізму створення комічного ефекту: лише швидко і несподіваним чином розв'язане напружене очікування здатне викликати сміх у реципієнта. Поступове усвідомлення невідповідності очікувань реальності такого ефекту не дає. З цієї причини гумористична кінцівка найчастіше складається усього з одного-двох останніх рядків, у великих віршах вона, однак, може іноді досягати розмірів останньої строфи.

Саме кінцівка робить вірш гумористичним, у ній міститься основа пуанта вірша – алогізм значеннєвого рівня. У переважній більшості випадків пуант знаходить свою остаточну реалізацію в останньому рядку гумористичного вірша.

Як бачимо, текстеми виділяються в гумористичних віршах не тільки на основі їхнього семантичного членування; три текстеми – експозиція, блок хибного очікування і гумористична кінцівка – відповідають основним етапам створення комічного ефекту за теорією невідповідності.

Представлене у цій статті лінгвостилістичне дослідження структури німецькомовних гумористичних віршів відкриває нові перспективи досліджень у цьому напрямку. Перспективним представляється подальше вивчення особливостей текстової структури комічних текстів, насамперед, у когнітивному та прагматичному аспектах. Конкретним матеріалом для цього можуть стати як сучасні, так і історичні форми німецької поезії комічного спрямування.

Бібліографічні посилання

1. **Кожин В. В.** Сюжет, фабула, композиция / В. В. Кожин // Теория литературы. Романы и жанры литературы. – М. : Наука, 1964. – С. 408–485.
2. **Левитан Л. С.** Основы изучения сюжета / Л. С. Левитан, Л. М. Цилевич. – Рига : Звайцне, 1990. – 187 с.
3. **Одинцов В. В.** Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М. : URSS, 2006. – 264 с.
4. **Папина А. Ф.** Текст: его единицы и глобальные категории / А. Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
5. **Солганик Г. Я.** Стилистика текста : учеб. пособие / Г. Я. Солганик. – [6-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 256 с.
6. **Тимофеев В. П.** Язык как явление. Языковые единицы / В. П. Тимофеев // Вестник Челябинского университета. Серия 2: Филология. – 1996. – № 1 (4). – Челябинск : ЧГУ, 1996. – С. 142–153.
7. **Bauer G.** Einführung in die diachrone Sprachwissenschaft: Ein Lehr- Studien- und Übungsbuch für Germanisten / G. Bauer. – 3., verb., erweit. und vollst. überarb. Auflage. – Göttingen : Kümmerle, 1992. – 317 S.
8. **Helmers H.** Lyrischer Humor. Strukturanalyse und Didaktik der komischen Versliteratur / H. Helmers. – Stuttgart: Klett, 1971. – 256 S.
9. **Heupel C.** Taschenwörterbuch der Linguistik / C. Heupel. – München : Paul List Verlag, 1975. – 281 S.
10. **Schoenke E.** Textlinguistik / E. Schoenke. – Glossar. <http://www-user.uni-bremen.de/~schoenke/tgl/tgl.html>
11. **Selmistraitis L.** Вхождение рассуждения в форме внутреннего монолога героя в текст художественного произведения / L. Selmistraitis // Žmogus ir žodis. – 2005. – № 3. – Vilnius: VU, 2005. – С. 58–67.
12. **Ulrich W.** Linguistische Grundbegriffe / W. Ulrich. – 5., völlig neu bearb. Aufl. – Berlin, Stuttgart : Borntraeger, 2002. – 351 S.
13. **Werlich E.** Typologie der Texte. Entwurf eines Textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik / E. Werlich. – 2. Aufl. – Heidelberg : Quelle&Meyer, 1975. – 140 S.

Надійшла до редколегії 07.05.09